

УДК 343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2023.03.070

Пузирний В. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з науково-освітньої роботи,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Кириєнко А. І.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0005-1884-9488

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу засуджених до довічного позбавлення волі. Авторами зазначено, що погляди на елементи правового статусу засуджених дуже різняться, проте вони вважають, що найбільш вдалою є базова модель структури, яку в науці називають традиційною: суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених.

Ключові слова: засуджений, довічне позбавлення волі, позбавлення волі, правовий статус, матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення, відпустка, короткочасний візд, установа виконання покарань, зміна умов тримання, забороняння.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінально-виконавчої системи гостро стоїть питання щодо реформування такого правового інституту, як покарання у виді довічного позбавлення волі, враховуючи світові підходи до застосування цього покарання та практику його виконання. Починаючи з 2004 року (моменту набуття чинності Кримінально-виконавчого кодексу України), інститут довічного позбавлення волі зазнав багатьох змін, покликаних пом'якшити його елементи карального впливу. І цей процес не зупинився, деякі громадяни висловлюють думку про необхідність у подальшому все більше надавати прав засудженим. Особливо гостро постає питання щодо засуджених до довічного позбавлення волі, про що

свідчить звернення Лужинецького А. О. до Конституційного Суду України [1]. Проте варто дослідити, чи справді це необхідно суспільству та державі і чи відповідає це характеру й тяжкості вчинених ним злочинів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблема наукового аналізу стану реформування системи кримінальних покарань, їх призначення та відбування була предметом дослідження таких вітчизняних учених, як К. А. Автухов, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. В. Лисодед, О. М. Літвінов, М. С. Пузирьов, А. Г. Перегудов, А. Х. Степанюк, О. Г. Ткаченко, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, О. О. Шкуга, О. С. Яворська, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та багатьох інших. Натомість існує нагальна потреба в переосмисленні каральних елементів покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Метою статті є дослідження окремих аспектів правового статусу засуджених до такого виду кримінального покарання, як довічне позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Провівши аналіз поглядів на елементи правового статусу засуджених, М. Є. Снітко дійшов висновку, що елементи правового статусу засуджених дуже різняться, проте, враховуючи погляди представників наукової спільноти України, погоджується з думкою науковців Академії Державної пенітенціарної служби, проаналізувавши праці яких, можна виділити базову модель структури, яку в науці називають традиційною: суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених [2].

Слід зазначити, що під суб'єктивним правом засуджених до різних видів кримінальних покарань у науці кримінально-виконавчого права вбачають можливість, передбачену законом і безпосередньо гарантовану на державному рівні, певної поведінки засудженого або використання ним певних благ, реалізація яких покладається на посадових осіб установ виконання покарань та закріплюється обов'язками їх та інших суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань.

Наступним елементом складової класифікації правового статусу засудженого є законні інтереси. Цей елемент визначається як свідоме бажання засуджених отримати певні блага, закріплені законодавством, спонукання до визначених законодавством дій щодо отримання певних конкретних благ, які можуть бути надані зазвичай у результаті оцінки визначеними посадовими особами органів чи установ виконання покарань ступеня виправлення засудженого [3, с. 78; 4, с. 148].

Іншим елементом є обов'язки засудженого, які встановлені в зобов'язувальних і заборонних нормах права: міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [5, с. 26].

Засуджені, які відбувають кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу з урахуванням вимог до їх роздільного утримання, як правило, по дві особи і носять одяг, визначений нормативними актами Міністерства юстиції. Проте за заявою засудженого або в інших необхідних випадках та з метою захисту життя і здоров'я засудженого від можливих протиправних посягань з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним кримінального правопорушення або за наявності висновку медичного працівника за постановою начальника установи виконання покарань його можуть тримати в одиночній камері [6].

Слід зазначити, що на осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі, поширюються права і обов'язки засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк, передбачені статтею 107 Кримінально-виконавчого кодексу України. Зазначений кодекс передбачає, що їм створюються такі самі матеріально-побутові умови, як і засудженим до позбавлення волі, а саме: особам, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, створюються відповідні житлово-побутові умови, які повинні відповідати правилам гігієни та санітарії. Засуджені, як правило, повинні утримуватися в приміщеннях блочного або камерного типу. Норма жилої площі на кожного засудженого не може

бути менш як чотири квадратні метри, а в лікувальних закладах при установах виконання покарань, що призначені для лікування і тримання хворих на туберкульоз засуджених, у стаціонарі – не менше як п'ять квадратних метрів. Кожному засудженому надають постільні речі та індивідуальне спальне місце. Вони забезпечуються за сезоном білизною, одягом та взуттям з урахуванням кліматичних умов і статі.

Слід вказати, що матерям-годувальницям і вагітним жінкам створюються певні поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються визначені Кабінетом Міністрів України підвищені норми харчування. Засуджені з дозволу адміністрації установи виконання покарань можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково купувати одяг і взуття, оплачувати дозволені лікарем лікувально-профілактичні послуги, отримувати визначене медичними показниками дієтичне харчування.

В установах виконання покарань, де утримуються засуджені до кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, створюються необхідні лікувально-профілактичні заклади. Санітарно-протиепідемічна й лікувально-профілактична робота в установах виконання покарань, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі, проводиться і організовується відповідно до національного законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація установ виконання покарань повинна виконувати всі медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я осіб, які в них утримуються [6]. Більш детально порядок виконання та відбування покарань засудженими до довічного позбавлення волі та їх матеріально-побутове й медико-санітарне забезпечення передбачені нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Проте окремі громадяни вважають, що засуджені до довічного позбавлення волі повинні користуватись більшим обсягом прав, ніж передбачають ст. 107 та 151 Кримінально-виконавчого кодексу України. Так Лужинецький А. О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають частині першій статті 3, частині першій статті 9, статті 23, частині другій статті 24, частинам першій, другій статті 28, другому реченню частини другої стат-

ті 51 Конституції України (є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – Кодекс), згідно з якими засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами, зокрема «смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого». Автор клопотання вважає, що внаслідок застосування судами частини першої статті 111 Кодексу зазнали порушення такі його «права і обов'язки»: «право на повагу до людської гідності в ув'язці із правом на виправлення, правом на визнання доведеності особою свого виправлення та правом на короткочасні виїзди», «право на визнання доведеності особою свого виправлення в ув'язці із правом на виправлення», «право на короткочасні виїзди», «право на відсутність дискримінації за правовим статусом шляхом ігнорування доведеності особою свого виправлення», обов'язок «повнолітнього сина піклуватися про свою непрацездатну матір, тяжка хвороба якої загрожує її життю» [1].

Провівши аналіз норм національного законодавства та опитування осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, ми дійшли таких висновків:

1. Судом стосовно засудженого Лужинецького А. О., враховуючи ступінь суспільної небезпеки і тяжкість скоєного кримінального правопорушення, винесено вирок про призначення покарання у виді довічного позбавлення волі.

У ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) визначено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених КВК України, законами України і обмежень, встановлених вироком суду.

Права засуджених до довічного позбавлення волі передбачені ст. 151 та ст. 107 КВК України, норми яких не передбачають короточасних виїздів за межі установи виконання покарань.

Стаття 111 КВК України передбачає можливість короточасних виїздів за межі виправних і виховних колоній засудженим, які тримаються в дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки.

Тобто така можливість передбачена для засуджених, які своєю сумлінною поведінкою та сумлінним ставленням до праці чи навчання довели, що стають на шлях виправлення, і їм у встановленому законом порядку було замінено умови тримання та переведено їх до дільниць соціальної реабілітації виправних колоній мінімального або середнього рівнів безпеки. Надання короточасного виїзду за межі установи виконання покарань не є правом для засуджених. Можливість короточасного виїзду засудженого за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, ніяким чином не пов'язана з конституційними правами на вільний розвиток своєї особистості та на повагу до гідності людини.

Проте із зазначеними вище конституційними правами пов'язані інші права, передбачені для засуджених до довічного позбавлення волі нормами частини 1 статті 107, а також статей 151 та 151¹ Кримінально-виконавчого кодексу України.

2. Відсутність можливості в засуджених до довічного позбавлення волі короточасного виїзду засудженого за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, обумовлена високим рівнем суспільної небезпеки, яку становлять засуджені до довічного позбавлення волі, тяжкістю вчинених ними кримінальних правопорушень, високим ступенем ризику вчинення повторних злочинів та ухилення від подальшого відбування кримінального покарання під час короточасного виїзду за межі установи ви-

конання покарань (неповернення до установи) і неможливістю застосування більш тяжкого покарання.

3. КВК України залежно від тяжкості скоєного кримінального правопорушення, кримінальної активності та ступеня суспільної небезпеки передбачено відбування покарання різних категорій засуджених у різних видах установ виконання покарань та виправних колоніях різних рівнів безпеки, в яких встановлені різні види режиму, різні обмеження, а саме різні права та обов'язки для кожної категорій засуджених. Таким чином держава передбачає диференційований підхід щодо тримання різних категорій засуджених, засобів виховного впливу на них з метою їх виправлення та ресоціалізації. Тобто процес виправлення та ресоціалізації є системним і поступовим, що забезпечується можливістю заміни умов тримання, заміни покарання, заміни невідбутої частини строку покарання більш м'яким та умовно-достроковим звільненням.

Враховуючи викладене, вважаємо, що держава не повинна забезпечувати однаковою мірою наявність однакових прав і законних інтересів у різних категорій засуджених, особливо в частині надання дозволу на короткочасні виїзди за межі установи виконання покарань. Тому наголошуємо, що ненадання засудженим до довічного позбавлення волі можливості короткочасних виїздів за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, не суперечить конституційному праву особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

4. Зважаючи на вчинення засудженими до довічного позбавлення волі найнебезпечніших для суспільства і держави злочинів, ступінь їхньої суспільної небезпеки, ризик вчинення нових кримінальних правопорушень і втягування у свою злочинну діяльність інших осіб та ризик ухилення від подальшого відбування кримінального покарання, держава не повинна надавати засудженим до довічного позбавлення волі можливості короткочасного виїзду за межі установи виконання покарань у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

5. У зв'язку з короткочасним виїздом засуджених до довічного позбавлення волі за межі установи виконання покарань будуть мати місце негативні ризики та можуть настати негативні наслідки, а саме: високий ступінь ризику вчинення нових кримінальних правопорушень і втягування у свою злочинну діяльність інших осіб, високий ступінь ризику ухилення від подальшого відбування кримінального покарання, високий ступінь ризику створення злочинної групи, високий рівень ризику помсти потерпілим та свідкам, які брали участь у кримінальному судочинстві щодо цього засудженого, що спричинить настання небезпечних та особливо небезпечних наслідків, а також становитиме небезпеку для громадян, суспільства і держави.

6. Стосовно сприймання порушенням людської гідності фактів «невизнання за довідниками права на виправлення», «можливість виправлення соціальної реабілітації (інтеграції в суспільство)» вважаємо, що держава надала можливість засудженим до довічного позбавлення волі реалізувати зазначені вище права законодавчо, а саме:

а) заміна умов тримання, тобто переведення з приміщень камерного типу установ виконання покарань, в яких тримаються дві особи (так званих маломісних камер), до багатомісних приміщень камерного типу з наданням дозволу на участь у групових заходах, що провадяться до засуджених, фізкультурно-оздоровчого, культурно-масового та освітнього характеру відповідно до законодавства України, – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менше п'яти років покарання, а також переведення з багатомісних камер до звичайних жилих приміщень установи виконання покарань – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менше п'яти років строку покарання;

б) заміна кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на визначений судом строк від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений до довічного позбавлення волі відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання (ч. 5 ст. 82 КК України);

в) право засуджених до довічного позбавлення волі на подання клопотання про його помилування після відбуття ним не

менше п'ятнадцяти років призначеного покарання (ч. 7 ст. 150 КВК України).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що інститут покарання у виді довічного позбавлення волі зазнає суттєвих змін, проте надавати цій категорії засуджених право на короткочасні виїзди за межі установ виконання покарань недоречно у зв'язку з такими підставами:

– по-перше, засуджені до довічного позбавлення волі користуються всіма правами, передбаченими для засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за винятком тих обмежень, які передбачені їм за тяжкістю вчиненого злочину та його кримінальною активністю;

– по-друге, засуджений до покарання у виді позбавлення волі не має права на короткочасний виїзд за межі установи виконання покарань. Цей дозвіл може надати тільки начальник установи за виняткових обставин, у разі якщо засуджений не схильний продовжувати свою протиправну діяльність і доводить своє виправлення. Ця категорія засуджених є найбільш небезпечною через тяжкість вчиненого злочину, суворість покарання та неможливість застосування більш тяжкого покарання, ніж передбачено за попередньою злочинною діяльністю;

– по-третє, в разі виправлення засудженого до покарання у виді довічного позбавлення волі до нього може бути застосовано такі елементи прогресивної системи виконання покарань, як заміна довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі на певний строк і в подальшому умовно-дострокове звільнення.

Список використаних джерел

1. Про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України : ухвала третьої колегії суддів другого сенату Конституційного Суду України від 04.07.2023 р. № 103-3 (П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v103u71023#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

2. Снітко О. М. Основні порушення правового статусу ув'язнених у пенітенціарних закладах України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2021. № 3 (14). С. 91–100.

3. Боднар І. В., Олійник О. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовчої практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77–83.

4. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Олійник О. І. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 146–154.

5. Голіна В. В., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право : підручник / за ред. В. В. Голіни, А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2011. 328 с.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 22.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 07.09.2023).

Puzyrnyi V.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Vice Rector of Academic Affairs,

Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Bodnar I.,

PhD in Law, Associate Professor,

Head of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Kyrienko A.,

Senior lecturer of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0005-1884-9488

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF PERSONS SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT

The article addresses to the study of the legal status peculiarities of those sentenced to life imprisonment. The authors indicate that peculiarities regarding the legal status of persons sentenced to life imprisonment differ greatly, but they believe that the most successful is the basic model of the structure, which is called traditional in science: subjective rights, legal interests and duties of convicts.

The rights of those sentenced to life imprisonment are set out in Art. 107 and Art. 151 of the Criminal and Executive Code of Ukraine.

While analyzing the petition of Luzhynetskyi A.O. to the Constitutional Court of Ukraine regarding the granting of the right to short-term travel outside the prisons to those sentenced to life imprisonment, the authors came to the conclusion that it is not appropriate to grant such a right.

The author points out that the institution of punishment in the form of life imprisonment is undergoing significant changes, however, in the opinion of the authors,

it is not appropriate to grant this category of convicts the right to short-term departures from prisons:

First, those sentenced to life imprisonment enjoy all the rights provided for those sentenced to imprisonment for a certain period of time, with the exception of those restrictions prescribed for them based on the gravity of the crime committed and its criminal activity.

Second, those sentenced to imprisonment do not have the right to leave the prison for a short time. This permission can be granted only by the head of the institution, under exceptional circumstances, if the convict is not inclined to continue his illegal activities and proves his correction. This category of convicts is the most dangerous in connection with the severity of the crime committed, the severity of the punishment, and the impossibility of applying a more severe punishment than that provided for by the previous criminal activity.

Third, in the case of correction of a person sentenced to life imprisonment, such elements of the progressive system of execution of punishments may be applied to him, such as replacing life imprisonment with imprisonment for a certain period, and in the future, conditional early release.

Key words: convict, life imprisonment, deprivation of liberty, legal status, material, household and health care support, vacation, short-term departure, penitentiary institution, change of conditions of detention, prevention.

References

1. Ukraine (2023), *On the opening of constitutional proceedings of the case of the constitutional complaint of Anatoliy Oleksandrovich Luzhynetskyi regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the first part of Article 111 of the Criminal Executive Code of Ukraine*: Decision of the third panel of judges of the second senate of the Constitutional Court of Ukraine from 04.07.2023 № 103-3(II)/2023, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v103u710-23#Text> (accessed 07 September 2023).

2. Snitko, O. M. (2021), The main violations of the legal status of prisoners in penitentiary institutions of Ukraine, *Scientific Herald of Severshchyna. Series: Law*, No. 3 (14), pp. 91–100.

3. Bodnar, I. V. and Oliinyk, O. I. (2018), “Early release from serving a sentence: specific issues of legislative and law enforcement practice”, *Journal of Eastern European Law*, No. 48, pp. 77–83.

4. Bodnar, I. V., Kondratov, D. Yu. and Oliinyk, O. I. (2020), “Reflection of the elements of progressive prison system in the legislation of Ukraine”, *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, No. 2 (23), pp. 146–154.

5. Holina, V., Stepaniuk, A. and Lysoded, O. (2011), *Criminal law: manual*, Law, Kharkiv.

6. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (accessed 07 September 2023).